

УДК 316.33.

Нуждін С.Є.[°]

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, аспірант

ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ. СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ФОРМИ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ

Стаття присвячена розкриттю поняття «політична участь» в соціологічному дискурсі. Політична участь розглядається як один з основних елементів, що становлять зміст категорії політичної поведінки в умовах сучасного соціуму. В статті характеризуються основні форми політичної участі та розкриваються деякі суміжні поняття політичної участі, такі як: політична активність та політична діяльність.

Ключові слова: політична участь, політична поведінка, політична активність, політична діяльність

Статья посвящена раскрытию понятия «политическое участие» в социологическом дискурсе. Политическое участие рассматривается как один из основных элементов, составляющих содержание категории политического поведения в условиях современного социума. В статье характеризуются основные формы политического участия и раскрываются некоторые смежные понятия политического участия, такие как: политическая активность и политическая деятельность.

Ключевые слова: политическое участие, политическое поведение, политическая активность, политическая деятельность

Article is devoted to the concept of "political participation" in the sociological discourse. Political participation is regarded as one of the basic elements that constitute the categories of political behavior in the modern society. The article characterized the basic forms of political participation and reveals some related concepts of political participation, such as political activity and political action.

Keywords: political participation, political behavior, political activity, political action

Актуальність. За роки незалежності наша держава пройшла нелегкий шлях трансформації політичних інститутів та оновлення правлячої еліти. Суперечливий характер політичних трансформацій в Україні, який багато в чому визначається складністю процесу взаємодії між інституційним та поза інституційним рівнем політики, ставить перед науковцями низку проблемних питань, пов'язаних з осмисленням нової реальності та пов'язаних з нею наслідків. У цьому контексті особливої актуальності та значимості набуває проблема осмислення місця та ролі політичної участі громадян України у системних трансформаціях українського суспільства. З одного боку, після здобуття незалежності, громадянам України відкрилися нові можливості вільної політичної участі в процесах управління, а також можливості впливу на прийняття рішень органами влади на різних рівнях в період між виборами. З іншого боку, потрібен час, щоб відбувся процес усвідомлення та засвоєння нових політичних можливостей, які відображаються в різноманітних формах політичної участі. Наразі зростає актуальність дослідження різних форм політичної участі, адже незадоволеність діями влади спонукала людей виходити на різноманітні акції протесту. Недовіра до владних інституцій і небажання влади йти на компроміси спричинила масові протистояння на вулицях Києва та інших міст України.

Отже, **метою** даної статті – ще одна спроба визначення політичної участі як об'єкта соціологічного дослідження, а також розкриття форм політичної участі та суміжних з неї понять такий як: політична активність, політична діяльність. Проблеми політичної поведінки, політичної активності та політичної участі давно привертають інтерес дослідників різних країн. Науковці намагаються відповісти на питання: чому людина бере участь у політиці, з чого складається її політична поведінка, які фактори впливають на вибір тих чи інших форм політичної участі, чому індивіди виражають свою підтримку чи незгоду з будь-якими політичними силами, курсами, інститутами і т.п [6].

Існує безліч відповідей на ці питання, безліч підходів, у рамках яких висвітлюється, як правило, лише один з аспектів проблеми. Однак проблема політичної участі набагато складніша, ніж може здатися на перший погляд. Це пояснюється не тільки різноманіттям самого явища і/чи використанням різних методологічних підходів для його пояснення, але й існуючою термінологічною невизначеністю основних понять. Саме тому дана стаття буде присвячена визначенню і розмежуванню основних категорій таких як: політична участь, політична поведінка, політична активність, політична діяльність, абсентеїзм, іммобільність. А також буде розкрита сутність поняття політична участь і виділені основні її форми.

У зарубіжній літературі розроблені та узагальнені різноманітні способи і методи вивчення політичної участі, розроблені прогнози про характер її проявів в різних соціально-політичних умовах. Так, наприклад, категорії політичної участі як діяльності групи осіб, які керуються політичними інтересами, присвячені роботи С. Верби, Г.Алмонда, Р.Даля, Р.Кловарда, Л.Мілбрайта, П.Лазарсфельд, Б.Берельсон, Р.Миллс, С.М.Ліпсет, Е. Кемпбелл, Ф.Грінстайна, Н.Ній, Ф.Півена та ін.. Дані дослідження включають в себе аналіз широкого спектру різних способів участі (або неучасті) суб'єкта в політиці, як на індивідуальному рівні, так і через посередництво соціальних інститутів. В цілому феномен політичної участі отримав в сучасній світовій літературі досить всебічну розробку з точки зору структури, форм, рівнів, методів, ідеологічних і соціальних аспектів, законообеспеченості, ефективності, тобто як формальних, так і сутнісних сторін явища [9].

Після розпаду СРСР, в умовах демократизації політичної сфери, з'явилися роботи, в яких знайшли відображення погляди західних, в першу чергу американських, політологів і соціологів. У вітчизняній науці стало затверджуватися поняття " політична участь " у його сучасному трактуванні. Розпочата розробка таких аспектів участі, як політична поведінка окремих соціальних груп (студентів, пенсіонерів, військовослужбовців, безробітних), характер, форми, механізм, ефективність участі громадян у громадському управлінні на різних рівнях. До основних праць, які інтерпретують і популяризують різні аспекти політичної участі, можна віднести роботи низки російських та українських політологів, соціологів, філософів: С.Андреева, І.Бекешкіної, О.Вишняка, А.Демидової, Ю. Левади, О. Мелешкіної, Р.Матвеевої, М.Чурілова та ін.. Це в основному монографії та статті, в яких викладені концепції західних авторів, а також навчальні посібники, що пояснюють суть сучасного розуміння політичної участі.

Більшість сучасних соціологів розуміють під політичною участю дії, за допомогою яких рядові члени будь-якої політичної системи впливають, або намагаються впливати на результати її діяльності. Політична участь це міра залученості індивідів в існуючу структуру владних відносин всередині соціально-політичної спільноти, яка передбачає можливість впливу громадськості на перебіг соціально-політичних процесів у суспільстві, та на формування владних політичних структур. Можна зазначити, що політична участь в соціології розуміється, як політична участь реалізована в сфері політичної діяльності. Політична участь сягає свого коріння античних часів, коли розпочався процес становлення первісних форм державності і типів владування. Широко досліджена природа політичної активності в уявленнях про людину в різних філософських концепціях. Ще Аристотель, визначаючи сутність людини, називав його політичною твариною (*zoon politicon*). В наступні історичні епохи політична участь набувала додаткових рис. У новітні часи вона розглядалася, в основному, як безпосередня участь громадян у виборах і державному управлінні.

М. Вебер у своїй лекції “Політика як покликання і професія” [2] виділив три рівні участі в політиці: професійне заняття політикою; участь в політиці “за сумісництвом”; нарешті, “випадкова” участь у політиці.

Професійний рівень заняття політикою, на переконання класика, демонструють політичні лідери, що зробили політику “справою життя”, а також люди, які в професійному плані обслуговують політичних лідерів: партійні функціонери, державні чиновники, політтехнологи, журналісти.

Другий рівень участі в політичному житті представлений, насамперед, активістами партій і суспільних рухів, які, хоча і займаються політикою, беручи участь в мітингах, виступаючи в ролі агітаторів, спостерігачів на виборах, все ж мають сферу професійних інтересів, лежачу поза політикою. Частина таких активістів належить до категорії “босів”, або підприємців, які вкладають гроші у певних політиків.

Третій рівень об'єднує велику частку громадян, чия політична активність проявляється в участі у виборах, в акціях протесту або підтримки. Отже й у Вебера ми зустрічаємо участь широких мас у виборах, хоч і називає він такий рівень “випадковим”.

Сьогодні поняття політична участь, здебільшого, використовується для позначення різноманітних форм непрофесійної політичної діяльності, показуючи ступінь реального впливу громадян на інститути влади і процеси ухвалення рішень. Політичній участі протистоїть така форма поведінки, як політична іммобільність (від лат. *immobilis* - нерухомий), тобто пасивність, повна усуненість від політичного життя.

Політичні процеси, що проходять у світі, абсолютно неможливі без відповідної участі в них різноманітних суб'єктів політичного процесу. Цю участь називають політичною. Політична участь, за визначенням М.Головатого, - це залучення членів соціально-політичної спільноти до існуючих в середині неї політичних відносин і структури влади. Конкретніше політичну участь розглядають як участь громадян у певних справах держави [4, с. 318]. Російські дослідники (І. Тюріна та ін.) розглядають політичну участь як соціальні дії, за допомогою яких члени суспільства беруть участь в обранні політичних лідерів різного рівня, а також у формуванні суспільної політики.

Політичні інтереси та політичні позиції індивідів реалізуються через участь у різноманітних формах політичного процесу - інституційних та стихійних. Спектр їх дуже значний, що є суттєвим показником розвитку засад демократії та громадянського суспільства. Можна стверджувати, що чим більш досконалий та універсальний механізм включення людини в політику, тим більш демократичним є суспільство.

Для опису феномена політичних дій індивідів та спільнот використовуються такі поняття, як політична участь, політична активність, політична діяльність. При цьому ці поняття часто не розмежовуються і змістовно не визначаються як різні. Спроби визначення цих понять, зроблені деякими авторами, варто визнати недостатньо задовільними в силу того, що їх результатом не стало створення цілісної картини політичної участі, здатної послужити основою для операціоналізації цього поняття. Проблема ускладнюється і відсутністю загальноприйнятих у вітчизняній науці термінів, що дозволяють адекватно передати зміст категорій, що використовуються.

Політичну поведінку (political behaviour) можна визначити як суб'єктивно мотивований процес, у якому втілюється той чи інший вид політичної діяльності. Виокремлюють два основних типи політичної поведінки: закритий і відкритий. Для закритого типу політичної поведінки характерна політична бездіяльність, або так звана нульова політична активність, її причиною є те, що окремі люди реально не можуть займатися політичною діяльністю, не мають для цього відповідних можливостей. Зрештою, перешкоджати політичній діяльності можуть апатія (відсутність інтересу до політичної діяльності), аномія, тобто такий стан психіки людини, коли вона відчуває, що фактично політичне життя проходить повз неї. Участь у політичній діяльності залежить також від матеріальних, соціально-культурних і політико-правових умов, що існують у суспільстві. Політична бездіяльність – складне і неоднозначне явище, значною мірою зумовлене особистісними рисами і характеристиками людини. Для другого типу політичної поведінки – відкритого – властива здебільшого вмотивована, цілеспрямована, раціональна, відповідно психологічно і емоційно зумовлена політична діяльність [3].

Під політичною діяльністю (political action) розуміється вся сукупність форм дій політичних акторів, обумовлених визначеною політичною позицією і зв'язаних з досягненням цілей, реалізацією владних інтересів. Наприклад, політична діяльність активіста партії припускає читання газет про політику, бесіди зі знайомими на політичні теми, участь у політичних кампаніях і т. ін.

Політична діяльність характеризується свідомими діями, цілеспрямованістю, задоволенням політичних інтересів, виступає однією з найважливіших умов існування суспільства. Має два рівні: перший, нижчий – політична участь. Реальними формами цього рівня є: вибори, мітинги, збори, маніфестації, голодування, альтернативні рухи, страйки і т.ін. Другий – вищий рівень політичної діяльності – це політичне функціонування, тобто професійна діяльність, яку здійснюють члени уряду, депутати парламенту, керівники партій, рухів, політичних інститутів. Політична діяльність – складова людської діяльності, специфічна особливість якої полягає в спрямованості на реалізацію політичних інтересів суб'єктів політики і насамперед на завоювання, утримання та реалізацію влади.

На характер, особливості політичної діяльності впливають об'єктивні та суб'єктивні детермінанти. До об'єктивних належать запити, потреби, інтереси, до суб'єктивних – політична культура, політична свідомість суб'єктів політичного процесу. Політичну діяльність здійснюють на громадських або професійних засадах. Політичною діяльністю на громадських засадах вважають таку діяльність, за яку той, хто займається нею, не отримує матеріальної чи іншої винагороди, до того ж виконує її поза основною професійною діяльністю. До політичної діяльності на професійних засадах зараховують депутатську діяльність, роботу на посадах і в робочих апаратах політичних партій, громадсько-політичних об'єднань тощо. [3].

Найчастіше поняття політична участь розглядається як один з основних елементів, що становлять зміст категорії "політична поведінка" (поряд з політичною іммобільністю або бездіяльністю).

Політичну участь (political participation) ми можемо визначити як більш-менш регулярне і, насамперед, інструментальне застосування акторами різних форм політичних дій, за допомогою яких громадяни намагаються впливати на процес прийняття політичних рішень. Наприклад, один з партійних активістів може читати газети, брати участь у діяльності партійного апарата й організовувати мітинги, а інший - читати газети, відвідувати партійні збори і збирати пожертвування.

При цьому відомо, що різні люди можуть брати участь у політиці з різною інтенсивністю: одні люди тільки читають газети, інші ще і ходять на вибори, а треті ведуть активну політичну роботу. Та й залучення до одного й того самого виду діяльності може виявлятися по-різному: наприклад, один активіст може тільки епізодично брати участь у політичних кампаніях на правах виконавця, а інший є їхнім активним організатором, один виборець може ходити на кожні вибори, а інший тільки на особливо значимі для політичного життя. Для позначення цих варіацій використовується поняття політична активність. Під політичною активністю (political activity) варто розуміти інтенсивність участі суб'єкта в політичному процесі в цілому, а також у рамках окремих форм політичної діяльності. Політична активність – це одна із форм суспільної активності, діяльність соціальних суб'єктів, яка має на меті впливати на прийняття політичних рішень, здійснення своїх інтересів [7, с. 22]. Політична активність буває усвідомленою та стихійною. Кожна держава, навіть тоталітарна, здійснюючи свою державно політику намагається залучитись підтримкою якомога більшої частки населення.

У суспільстві політична активність виступає через професійних політиків, депутатів, чиновників вищої ланки, лідерів політичних партій, організацій та їх членів, самих партій та організацій, націй та інших соціальних спільнот, аж до держав. Виділяють такі форми політичної активності: міжнародна (дипломатична, громадська); суспільна (регіональна, місцева, колективна); особистісна (голодування, абсентеїзм відставка, тощо). Політична активність може бути легітимною, тобто законною, і незаконною. У першому випадку мається на увазі діяльність офіційних політиків – від президента до лідера первинного осередку зареєстрованої партії та її членів. Сюди входять також активність легальної опозиції та санкціонована активність самодіяльних громадян. [5].

Деякі індивіди можуть не виявляти ніякої активності в політиці. Для позначення такого типу політичної поведінки використовується поняття

абсентеїзм. Однак про цих громадян не можна сказати, що вони зовсім не беруть участь у політичному процесі, оскільки відсутність політичної активності не означає того, що людина не є суб'єктом політичних відносин. Найпростішим прикладом є неучасть виборців у виборах з метою зірвати їхнє проведення. Інші форми абсентеїзму також не свідчать про те, що людина не бере участь у політичному житті.

Існують різні способи типологізації політичної участі. Найчастіше розрізняють типи політичної участі в залежності від її екстенсивного (кількість учасників) й інтенсивного (ступінь активності індивідів, кількість витрачених ним ресурсів) характеру.

Іншим критерієм типологізації політичної участі може бути рівень інституціалізації - від одиничних нетрадиційних акцій до участі в діяльності політичних партій. Крім того, розрізняють конвенційний тип політичної участі (діяльність у рамках існуючих у суспільстві правил і норм) і неконвенційний (діяльність поза цими правилами і нормами). Зазначимо, що характер діяльності також може виступати критерієм типологізації політичної поведінки й участі.

Усі форми політичної участі діляться на три групи:

- індивідуальні дії - голосування, контакти з посадовими особами, робота на кандидата у депутати або партію;
- колективні дії - мітинги, демонстрації, підписання звернень;
- прямі дії - несанкціоновані політичні страйки, бойкоти, пікети, захоплення будівель [1, 214].

Найбільш розповсюдженою є типологія форм політичної участі, згідно з якою до конвенційних форм політичної участі відносять:

1. Абсентеїзм;
2. Читання статей про політику в періодичних виданнях;
3. Обговорення політичних сюжетів із друзями і знайомими;
4. Голосування;
5. Роботу з просування іміджу політичної партії чи кандидата;
6. Переконавання навколишніх голосувати певним чином;
7. Участь у мітингах і зборах;
8. Звернення у владні структури чи до їхніх представників;
9. Активність як політичного діяча (висування кандидатури, участь у виборах т. ін.).

Форми конвенційної участі, перераховані під пунктами 1-2 припускають низький рівень активності чи включеності до політичного процесу, 3-4 - середній рівень і 5-9 високий рівень. У дійсності люди, як правило, одночасно беруть участь у політичному житті в різних формах: наприклад, одна й та сама людина може ходити на вибори, читати газети і брати участь у блокаді дорожнього руху. Тому наведена типологія може розглядатися як варіант операціоналізації поняття політична участь, а також як варіант типології форм участі, що спостерігаються.

До неконвенційних форм політичної участі відносять:

1. Підписання петицій;
2. Участь у недозволених (незаконних) демонстраціях;
3. Участь у бойкотах;
4. Відмова від сплати податків;

5. Участь у захопленні будівель, підприємств і сидячих страйках в їхніх стінах;
6. Блокування дорожнього руху;
7. Участь у стихійних страйках

Автором іншої типології політичної участі є американський політолог Л.Мілбрайт. Вона ґрунтується на одному критерії - активності суб'єкта в політичному процесі. Дана типологія - одна з найбільш вдалих з огляду на можливість операціоналізації поняття «політична активність». Автор виділяє три групи форм активності, яким він дає метафоричні назви:

- зорова активність,
- перехідна активність
- гладіаторська активність [8].

Кожна з цих трьох груп об'єднує кілька форм, розташованих у порядку зростання залученості індивіда до політики.

Зорова активність охоплює наступні форми політичної участі:

- виконання ролі об'єкта впливу політичних стимулів;
- голосування;
- ініціювання політичних дискусій;
- спроба умовити інших голосувати певним чином.

Перехідна активність охоплює такі форми політичної участі, як:

- спілкування з представниками влади чи політичними лідерами;
- пожертвування для партії чи кандидата;
- відвідування зборів чи мітингів.

Гладіаторська активність охоплює такі форми

- політичної участі:
- участь у політичній кампанії;
- виконання ролі активіста політичної партії;
- виконання ролі членом ядра чи партії участь у виробленні її стратегії;
- акумулювання коштів;
- виконання ролі кандидата на яку-небудь керівну посаду в політичній сфері;
- заняття керівних посад в органах чи влади партії.

Висновки. Політична поведінка – це суб'єктивно мотивований процес, у якому втілюється той чи інший вид політичної діяльності. Для опису феномена політичних дій індивідів та спільнот використовуються такі поняття, як політична участь, політична активність, політична діяльність. Під політичною активністю варто розуміти інтенсивність участі суб'єкта в політичному процесі в цілому, а також у рамках окремих форм політичної діяльності. Політична діяльність спрямована на реалізацію політичних інтересів суб'єктів політики, насамперед, на завоювання, утримання та реалізацію влади. Під поняттям політична участь в соціології слід розуміти міру залученості індивідів в існуючу структуру владних відносин всередині спільноти, яка передбачає можливість впливу громадськості на перебіг соціально-політичних процесів у суспільстві, та на формування владних політичних структур. В основі політичної участі лежить уявлення, згідно з

яким без широкого залучення індивідів та спільнот в процес управління (з можливістю впливу на ті чи інші рішення владних інститутів), неможливе досягнення суспільної злагоди, більше того, неможливе існування самого громадянського суспільства.

Сьогодні поняття політична участь, здебільшого, використовується для позначення різноманітних форм непрофесійної політичної діяльності, показуючи ступінь реального впливу громадян на інститути влади і процеси ухвалення рішень. Політичній участі протистоїть така форма поведінки, як політична іммобільність (пасивність) та абсентеїзм.

Більшість науковців виділяють такі основні форми політичної участі:

- за ступенем легальності (конвенційні та неконвенційні);
- за рівнем екстенсивності (кількість учасників);
- за рівнем інтенсивності (ступінь активності індивіда(ів) та кількість витрачених ним(и) ресурсів);
- за рівнем інституціалізації (від одиничних нетрадиційних акцій до участі в діяльності політичних партій);
- за рівнем активності суб'єкта(ів) в політичному процесі (від читання газет до терористичної діяльності)

Таким чином, ознайомлення з існуючими у вітчизняній та зарубіжними напрацюваннями з цікавої для нас теми дозволяє стверджувати, що поняття "політична участь" все ширше розглядається в нашій науковій літературі. Однак пізнання його змісту та розкриття форм політичної участі у соціально-політичному просторі України тільки починається.

Список використаних джерел

1. Артемов Г.П. Политическая социология. Учебное пособие. - Москва: "Логос", 2002 - 280 с.
2. Вебер М. Политика как призвание и профессия // Избранные произведения: Пер. с нем./Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; Предисл. П. П. Гайденко. — М.: Прогресс, 1990. —808 с.— (Социологич. учения Запада).С.643-706.
3. Головатий М.Ф. Політична психологія. — К.: МАУП, 2001. — 136 с.
4. Головатий М.Ф. Соціологія політики: навч. посіб. Для вищ. навч. закл. — К.:МАУП, 2003. — 504 с.
5. Левченко О. Щодо визначення категорій політична активність, діяльність, участь та поведінка: критерії розбіжності Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — Київ; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. — Вип. 13. — 302 с.
6. Мелешкина Е. Политический процесс: основные аспекты и способы анализа. Инфра-М; Весь мир, 2001. - 304 с
7. Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Шемчушенка. — К., 2001. — 723 с
8. Скоблик В. Участь громадян у політиці: західні концепції 1960–900х років : Навчальний посібник. — Ужгород, 1999.
9. Холмская М.Р. Политическое участие как объект исследования. Обзор отечественной литературы. // Полис. 1999. - №5. - С. 170-176.

Отримано 28.11.2013 р.